

ФРІДРІХ ГЛАУЗЕР

ДОПИТ

Оповідання

*З німецької переклав
Анатолій Ролік*

Як вам усі підкоряються, пане слідчий. Один ваш жест – і моїх мучителів немов вода зміла. Ви собі навіть увянути не можете, чого я натерпівся за ці декілька годин. Вони накинулись на мене вшістьох і жалили своїми питаннями. Допікали ними до живого. Спочатку я намагався відповідати, та потім облишив. Навіщо? Вони однак мене не слухали, ці пролетарі юстиції. Я знемагав від спраги, а води мені не давали.

Ні-ні, я не базікало. Це просто реакція. Уявіть собі лишень, як би вам було на душі, коли б довелось стати перед революційним трибуналом, а вашими інквізиторами були злочинці, волоцюги, п'яниці, з якими ви не раз зустрічались на своєму віку. Думаєте, вас би по голівці погладили? Як би не так! А ваші комісари, інспектори, детективи – в їх званнях я не розбираюсь – так от, усі ці люди для мене натовп, плебеї... каналії, як говорили раніше. Для них блаженство мучити людей в краватках та випрасуваних брюках. Мене, незаплямованого підприємця, що справно платить податки, цей лисий комісар, чи хто він там, насмілюється назвати вбивцею. Я вбивця? Прошу вас, пане слідчий, невже я схожий...

Ви мовчите, пане слідчий. Якою приємною є ваша мовчанка... Мені важко говорити. З учорашнього вечора у мене й ріски в роті не було. Чи не були б ви такі ласкаві подати хоча б склянку води – як тільки я трохи оговтаюсь, то розповім вам все настільки детально, що ніяких причин затримувати мене більше не виявиться...

Можна ще попрохати вас подати мій портсигар? Він лежить поруч із вами. Його відібрали ваші підлеглі, так нібито в ньому схована якась небезпечна зброя. Хе-хе-хе... Що може бути в портсигарі, крім цигарок? Чи ваші люди думали, що там динаміт?

Ви цілком праві, пане слідчий, будемо серйозні. Посміялися й досить. Я ще повинен оповісти вам свою пригоду. Вибачте, як вас величати? Шафрот?! Чудернацьке прізвище, викликає асоціації з ешафотом, вам не здається?

Ну що ж, ось моя історія. Вчора мав виїхати нічним експресом до Італії. Літак я не перенішу, а автомобілем о цій порі, коли ожеледиця і перевали заметені, скори-

статись не міг. Тож узяв квиток другого класу, хоча, звичайно, подорожую третім – знаєте, по суті своїй я демократ. Та вночі краще їхати другим, щоб можна було виспатись.

Звичайно, мені треба було їхати у спальному вагоні... Та що ви хочете, зараз економічна криза.

Так, справа в Італії була нагальною, інакше я б послав свого заступника. Дружина провела мене на вокзал, а перед цим ми повечеряли в ресторані.

Так, моя дружина значно молодша за мене. Самі бачите, скроні мої посивіли. Мабуть, ми з вами однакового віку, пане Ешафот, чи, пак, Шафрот. Можете собі уявити, у нас ніколи не було сварок. І дитина в нас є. П'ятирічний хлопчик. Можливо, він стане митцем...

Отже, дружина провела мене на вокзал. Ішов дощ. Знаєте, цей бридкий осінній дощ, який ще й досі стукає в шибки. Зайшли у вагон. Знаходжу вільне купе, шукаю провідника, даю йому п'ятірку та обіцяю ще одну, якщо до ранку мене ніхто не потурбує. Потім прогулявся з дружиною по вагону. І тут звернув увагу на одного пана. Сидів у купе сам, встромивши носа в газету. Я ще звернувся до дружини:

– Ірено, подивись-но, якийсь він дивний. Сидить так, начебто хоче схватись від поліції.

Можливо, він справді хотів перейти кордон. Ви ще не встановили його особу? Поки що ні? Я його в уякому разі не знав.

Від перекладача

Ставлення німецької літературної критики до так званої масової літератури протягом дуже тривалого періоду було здебільшого негативним чи зверхнім. Проте починаючи з середини 60-х років ХХ ст. у цій традиційній літературознавчій тенденції починають спостерігатися суттєві зміни. Головним фактором, який мав наслідком перегляд літературної оцінки детективного жанру, було протиріччя між його неймовірною популярністю практично серед усіх верств населення. Так, на початку 60-х років загальний тираж творів детективного жанру становив у Німеччині 15 мільйонів примірників, і повністю ігнорувався чи негативно оцінювався літературними експертами. Зміна ставлення до детективу відбувалась у ході дискусій стосовно напрацювання нових підходів до масової літератури в цілому, які мали яскраво виражений ціннісний характер. Руйнуванню стереотипних поглядів традиційного літературознавства на літературу та її суспільні функції значною мірою сприяло те, що з першими спробами аналізу й захисту детективного жанру виступили самі письменники, автори творів, які заслужили визнання літературної критики. Як свідчать дослідження, найбільшим фактором впливу творів детективного жанру є ідентифікація з головним позитивним героєм – детективом. Інші персонажі тільки ускладнюють і урізноманітнюють цю рольову ідентифікаційну гру, дозволяючи читачеві програвати в ході читання різні, як звичні, так і абсолютно незвичні для себе рольові сценарії.

Серед німецькомовних авторів першої половини ХХ ст., які працювали в жанрі детективного роману, за значенням і рівнем художньої майстерності безумовно виділяється швейцарський письменник Фрідріх Глаузер. У його художньому арсеналі можна знайти гумор і сатиру, іронію й пародію, карикатуру і гіперболу. Та все ж головна сила Глаузера-письменника полягає в людяності та ширості, яка, у свою чергу, викликає в читача по-

Чому я на цьому наголошую? Але, перепрошую, пане слідчий, я ні на чому не наголошую. Просто ваш слух загострився від недовіри. Коли тебе звинувачують, то треба користатись кожною нагодою для захисту. Чи не так?

Поїзд рушив. Я стою біля вікна і прощально махаю дружині, як раптом двері мого купе відчиняються, і заходить літня жінка. Зразу видно, що другий клас не для неї. І що ви думаєте: тримаючись за спідницю, забігають двоє дітлахів. Кондуктор хотів вирядити їх, та я заперечив. Можливо, ця дама, це я висловлююся фігурально, на-шкребла грошенят на квиток другого класу. Отож відпускаю кондуктора і відразу ж пригадую того самотнього пана.

«Ми чоловіки, – подумав, – уже якось порозуміємось». Узав чемодан і пішов з купе. Бо з двома дітьми в купе цілу ніч – я б цього просто не витримав.

Коли я зайшов у купе, він усе ще ховався за газетою. Навіть не підвів голови, як я перечебився через його ноги. Промимрив щось нерозбірливе на моє вибачення. Я поклав чемодан на полицю і сів навпроти.

Ви питаєте, чи були у нього якісь речі? Наскільки можу пригадати, у нього був великий шкіряний портфель. З чистої свинячої шкіри. Я ще й досі відчуваю її запах.

Так, так, портфель, тепер я точно пригадую. Бо коли повернувся, після того, як трапилося нещастя... тобто вбивство, чомусь зовсім про нього забув. Однак підсвідомо зафіксував, що полиця, де він лежав, порожня.

Портфель не знайшли? Що ж, це підтверджує мою гіпотезу про пограбування.

.....

чуття довіри. Не випадково Глаузер так часто, особливо у своїх оповіданнях, вдається до прийому сповіді. Цей прийом доведений ним майже до досконалості. Той, хто сповідається, полегшує душу, намагається довести свою правоту, викликати співчуття до себе, проте той, кому адресоване зізнання, не поспішає з демонстрацією солідарності, слухає мовчки, ніяк не проявляє свого ставлення до справи. Утворюється ніби вакуум, в який поступово потрапляє читач. Він починає ідентифікувати себе зі слухачем, переймає на себе функцію розслідування і разом з автором втягується в складний, проте такий необхідний для збереження людяності процес пошуку істини та справедливості. Завдяки цьому виникає почуття співтворчості, дотичності до гуманістичного місця. Оповідання «Допит» («Verhör») взяте зі збірника «Глаузер Ф. Избранное: Сборник / Сост. В.Д.Сидельник. – М.: Радуга, 1988. – На нем. яз. – С. 361– 378» і пропонується у скороченому перекладі.

До числа найбільш успішних німецьких авторів детективного жанру другої половини ХХ ст. входить, зокрема, і Гансйорг Мартін. Його перу належить більше десятка детективних романів, більшість з яких була екранізована, а деякі перекладені багатьма іноземними мовами. Твори Г. Мартіна схвально сприймаються навіть тими літературними критиками, які вбачають у детективах не лише розважальну функцію. Вони знаходять у них ґрунтовний аналіз соціального середовища та реалістичний опис суспільних відносин.

Пропоновані українському читачеві оповідання «Кров на манжеті», «Ольга мусить померти» та «Розклад руху як план убивства» взяті із його другої збірки оповідань «Кров на манжеті» (Hansjörg Martin. Blut an der Manschette. Kriminalstories [2323]. – Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbeck bei Hamburg, 1974. – S.7–15, 49–59, 107–115). Як і його перша збірка, вони створювалися впродовж тривалого часу, так, ніби між іншим, проте ні в чому не поступаються його романам і написані у властивій Г. Мартіну манері.

Не буду вам лестити, пане слідчий, але ваше зауваження свідчить про ваш талант комбінувати. Звичайно, вміст портфеля міг би навести на слід. Міг би. Проте в цьому полягає основна проблема. Адже до цього часу портфель не відшукали? І ніяких слідів? А що говорять свідки? Ну, наприклад, провідник?

Та що ви кажете! Ні, ваші підлеглі про це не говорили... Значить, він свідчить проти мене? Звідки у нього така впевненість?

Ні-ні, я не впадаю в істеріку. Що ви, я абсолютно спокійний. Продовжую. Я зняв черевики, дістав пантофлі, різдвяний подарунок Ірени, вдяг халат і зібрався заховати портмоне в кобуру пістолета. Разом з пістолетом воно не вміщалося, тож я витягнув револьвер і поклав під подушку. Глянув на супутника. Той не відривався від газети. Я ввічливо поцікавився, чи не завадить йому, якщо я закурю. Інакше просто не зможу заснути. Він щось буркнув і ледь помітно кивнув.

Так, цілком можливо, що мене могли побачити через вікно дверей, пане слідчий. Бо в цій історії є лише одна серйозна зачіпка: вбивство вчинили з мого револьвера. І на ньому знайдено відбитки лише моїх пальців. Проте це цілком зрозуміло, адже я підняв пістолет, коли повернувся в купе.

Я не повинен був чіпати його? Вам легко говорити. Все трапилось інстинктивно. Це ще нічого не доводить, пане Ешафот. Пардон, Шафрот.

А ось і кінець моєї історії. Перш ніж поїзд прибуде на наступну станцію, я вирішив сходити в туалет. Вийшов у коридор.

Нікого не зустрів, це правда. Мене не було десь хвилин з десять: поки вмився, почистив зуби. Повернувся назад. Годинник показував за півгодини дев'яту. На дверях купе висіли штори, що мене досить здивувало. Я ще подумав: «Мій супутник, мабуть, уже скінчив читати. Слава Богу, можна погасити світло і нарешті заснути».

Почувався стомленим. Вранці дуже рано встав, мав багато справ. Обережно причинив двері. Світло яскраво горіло. Моя подушка була відкинута. На підлозі, як я вже розповідав, валявся револьвер.

Де він лежав? Хвилинку... Перед ногами чоловіка, який з роззявленим ротом заляк у своєму кутку. Розгорнута газета зяла круглою діркою... І я вперше побачив його обличчя. Нічим непримітне, ретельно виголене, досить молоде. На подушці, поруч з лівою рукою вбитого, лежали сірі замшеві рукавички.

Ні, більше я нічого не помітив...

Обривок фотографії? Ні, ніякого обривка я не бачив...

Чому мені не пощастило? Не розумію вас...

Де, де ви це знайшли? Це ж... Ні, я цієї дами не знаю. Просто випадкова схожість. Спочатку здалось, що це Ірена. І саме цей обривок було знайдено в купе? Неймовірно...

Я не знав цього чоловіка, повторюю ще раз. Це образа моєї дружини, пане... слідчий, пане Шафрот. Ні, у моєї дружини немає ніякого друга. Я не дозволю подібних інсинуацій. Ви, мабуть, гадаєте, що ваш спосіб тортур більш дійовий, ніж у ваших плебейських попередників...

Злорадно посміхаєтесь... Ну що ж, питайте далі, я ні в чому не винен, мені боятися нічого.

Мовчите... Не буду вам заважати...

Хоча чи не здається вам, що вже пора б піти спати? Надворі ж бо сіріє...

Ваша мовчанка стає дедалі нестерпнішою... Це що, ваш метод розв'язувати язика?

Сірі замшеві рукавички... Вони лежали поруч з убитим... Був таким елегантним. Який збіг обставин. Тиждень тому дружина попрохала мене сходити з нею в магазин і вибрати рукавички для подарунка її батькові до дня народження.

І ми купили сірі замшеві рукавички... Збіг. Рукавички вбитого також були новими. Ви все ще мовчите. Можна ще раз глянути на фотографію? Можливо, що це все-таки вона, Ірена, але я ніколи не бачив у неї такої щасливої усмішки... Звичайно, я бачив цю фотографію, вона лежала поруч із вбитим. Я розірвав її на шматки й викинув у вікно. Я не хотів, щоб... Та вітер зіграв зі мною поганий жарт. Саме обривок із зображенням голови заніс у купе...

Я вже давно спостерігаю за вами, ви чогось очікуєте... Овва, ви теж нервуєте. Ви почули кроки, хтось іде сюди і щось несе... Мене цим зненацька не захопиш, я знаю, що мають принести... Буду тримати себе в руках. Дозвольте ще сигарету! У мене там мало лишитись декілька штук.

Ні, дякую, я закурю лише тоді, коли з'ясується ваша несподіванка. Шкіряний портфель... Видно, річка не дуже глибока, якщо ви його так швидко знайшли. Гарзд, пане слідчий Шафрот, я вже запам'ятав ваше прізвище й не переплутаю його, дозвольте довіритись вам у знак вдячності за вашу дружелюбність. Не поспішайте відкривати портфель... Вислухайте спочатку мене...

Ви праві, спочатку закурю. О, я зовсім зжував сигарету, це від хвилювання... Відкривайте портфель. Там листи. Поки ви читаете, я зберуся з думками...

Так, любовні листи моєї дружини...

Єдине, що можу сказати на своє виправдання – я захищався. Але, бачите, навіть цього не можу довести. Вимкніть, будь ласка, диктофон, він більше не потрібен. Завтра я з задоволенням дам свідчення... якщо в цьому ще буде потреба...

Три дні тому я знайшов серед своєї кореспонденції лист моєї дружини. Очевидно, він потрапив туди цілком випадково. Жінки бувають інколи такими необережними. Лист був адресований на абонементну скриньку, прізвище не було вказане.

Зміст? Приблизно такий: моя дружина повідомляла якомусь Клоду, що через два дні я від'їжджаю до Італії. Вказала поїзд, описала все детально. Нагода сприятлива, Клод повинен її використати.

Я взяв новий конверт, надрукував на машинці адресу й відіслав.

Нагода... Лист був ніжним... На залізниці нині часто трапляються нещасні випадки, так що великого галасу не було б. Хіба кілька рядків у місцевій газеті. Я не подав і вигляду...

Даремно стараєтесь, пане Шафрот. Ви його не знайдете, бо я його спалив. Ті, що в портфелі, досить банальні. Можете тлумачити їх, як вам заманеться, однак Ірені ви ними нічого не доведете. Вистачить з вас і мене одного. Ви отримаєте свій скандал, запевняю вас.

Стає душно. Мабуть, від недосипання. Поспішу, може, хоч тоді дасте мені спокій.

У чому суть справи? Клод виявився шантажистом.

Як я його впізнав, незважаючи на те, що ніколи не бачив, та й він заховав своє обличчя за газетою? Я розповідав вам, що ми прогулювались по вагону. Перед його купе Ірена мимоволі здригнулася... Я зараз говорю досить незв'язно... Справа в тому, що Клод запропонував мені купити листи. Він не збирався мене вбивати. Шантаж набагато простіший і ефективніший за вбивство.

Але я вибрав убивство? Убивство? У мене багато пом'якшувальних моментів. І якби не цей обривок фотографії, то ви б і не стали шукати портфель... Ось і все...

Проте одного ви не помітили. Ви надто поспішали прочитати листи.

Сигарета, так-так. Тепер ви починаєте розуміти... Я туди поклав дещо... про всяк випадок... Мій друг лікар, він уже помер, подарував мені... Симпатичний препарат, діє швидко й непомітно. Лише невеликий тиск над серцем, та він минає...

Так, сірі замшеві рукавички... по них я впізнав би його. Впізнав би, навіть якби Ірена не видала себе. Ці рукавички...

Як спритно може обманювати жінка...

Хоча ми всі ошукані, більшою чи меншою мірою... І ви теж, мій дорогий поборнику правди...

Мені вас навіть трішки жаль. День за днем вам доводиться шукати правду, яка врешті-решт не є нею... Бо правда не має нічого спільного зі словами... Вам так не здається?

Дозвольте відкланятись, пане Шафрот...

О, не турбуйтеся, лікар прийде вже запізно...

Як хочеться спати. Доброї ночі, пане слідчий Шафрот, чи, точніше, доброго ранку. Вже світає.